

Biblioteka Logopedija

© NAKLADA SLAP

Izdavač

»NAKLADA SLAP«
Dr. Franje Tuđmana 33, 10450 Jastrebarsko
www.nakladaslap.com

Direktor

Biserka Matešić

Biblioteka Logopedija

Urednik biblioteke
prof. dr. sc. Jelena Kuvač Kraljević

Lektor

Ana Vučić

Recenzenti

prof. emerita dr. sc. Marta Ljubešić
izv. prof. dr. sc. Jasmina Ivšac Pavliša
doc. dr. sc. Inge Vlašić-Cicvarić

Maja Cepanec

**Rani
komunikacijski razvoj**

© NAKLADA SLAP

NAKLADA SLAP

O autorici

Maja Capanec izvanredna je profesorica na Odsjeku za logopediju Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Voditeljica je Laboratorija za istraživanje dječje komunikacije i djelatnica Kabineta za ranu komunikaciju. Logopedinja je s doktoratom iz područja kognitivne neuroznanosti. Njezini znanstveni interesi usmjereni su k ranom razvoju komunikacije i jezika, uz poseban fokus na razumijevanje tipičnog razvoja i neurobioloških osnova ljudskog ponašanja. Koautorica je Komunikacijskih razvojnih ljestvica KORALJE i urednica hrvatskog izdanja Opservacijskog protokola za dijagnostiku autizma (ADOS-2).

*If all my possessions were taken from me with one exception,
I would choose to keep the power of communication,
for by it I would soon regain all the rest.*

Daniel Webster (1782. – 1852.)

Copyright © 2023. Naklada Slap. Sva prava pridržana.

Nijedan dio ove knjige ne smije se reproducirati ni prenositi ni u kakvom obliku niti ikakvim sredstvima, elektroničkim ili mehaničkim, fotokopiranjem, snimanjem ili umnožavanjem u bilo kojem informatičkom sustavu za pohranjivanje i korištenje bez prethodne suglasnosti vlasnika prava.

Fotografija na naslovnici i na počecima poglavlja: © istockphoto.com/cienpies; Ilustracije: Lucia Žudić
Likovno i grafičko oblikovanje: Naklada Slap, 2023.

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 001196484.

ISBN 978-953-191-036-1

Tisak Grafički zavod Hrvatske, listopad, 2023.

Sadržaj

Predgovor

9

POGLAVLJE 1.	Komunikacija, jezik i govor: isto ili različito?	13
1.1.	Što je komunikacija?	14
1.1.1.	Razlikovanje komunikacije i interakcije	15
1.1.2.	Razlikovanje komunikacije, jezika i govora	16
1.2.	Pokazatelji u procjeni obilježja komunikacije, jezika i govora	18
1.3.	Komunikacija, jezik i govor: razvojna perspektiva	19
	<i>Sažetak</i>	24
1.4.	Literatura	24
POGLAVLJE 2.	Namjerna komunikacija	27
2.1.	Put od namjernih ponašanja prema namjernoj komunikaciji	28
2.2.	Rani razvoj namjerne komunikacije	34
2.3.	Pokazatelji pojave namjerne komunikacije	37
2.4.	Učestalost započinjanja epizoda namjerne komunikacije	44
2.5.	Razdoblja prednamjerne i namjerne komunikacije	45
	<i>Sažetak</i>	47
2.6.	Literatura	48
POGLAVLJE 3.	Komunikacijska sredstva	51
3.1.	Rana komunikacijska sredstva	53
3.1.1.	Glasanje	54
3.1.2.	Pogled	55
3.1.3.	Geste	57
3.2.	Govor/riječi	76
3.3.	Ostala komunikacijska sredstva	77
3.4.	Predsimbolička i simbolička komunikacijska sredstva	79
	<i>Sažetak</i>	82
3.5.	Literatura	82
POGLAVLJE 4.	Komunikacijske funkcije	87
4.1.	Kategorizacije ranih komunikacijskih funkcija	88
4.1.1.	Imperativne i deklarativne funkcije	90

4.1.2.	Tri skupine ranih komunikacijskih činova (Bruner)	99
4.1.3.	Ostale klasifikacije komunikacijskih funkcija	100
4.2.	Razvoj ranih komunikacijskih funkcija	103
4.2.1.	Redoslijed javljanja ranih komunikacijskih funkcija	103
4.2.2.	Učestalost pojedinih ranih komunikacijskih funkcija	109
4.3.	Kasnije komunikacijske funkcije	111
	<i>Sažetak</i>	115
4.4.	Literatura	115

POGLAVLJE 5. Rane interakcije **119**

5.1.	Socijalna priroda ranih iskustava i rano prepoznavanje	120
5.2.	Privrženost	122
5.2.1.	Vrste privrženosti	126
5.3.	Djetetu usmjerena ponašanja	128
5.3.1.	Djetetu usmjeren govor (DUG)	130
5.3.2.	Djetetu usmjereni pokreti (DUP)	133
5.4.	Usklađenost partnera u ranim interakcijama	136
5.4.1.	Naizmjeničnost	141
5.4.2.	Socijalna kontingencija	145
5.5.	Rane rutine	150
	<i>Sažetak</i>	152
5.6.	Literatura	153

POGLAVLJE 6. Združena pažnja – susretanje umova **161**

6.1.	Bihevioralni pokazatelji združene pažnje	166
6.2.	Razvoj vještina združene pažnje	168
6.2.1.	Dijeljenje pažnje (koordinirana združena aktivnost)	175
6.2.2.	Slijeđenje pažnje druge osobe	177
6.2.3.	Usmjeravanje pažnje druge osobe	184
6.3.	Povezanost združene pažnje s drugim razvojnim područjima	186
	<i>Sažetak</i>	188
6.4.	Literatura	189

POGLAVLJE 7. Oponašanje **193**

7.1.	Razvoj oponašanja tijekom prve dvije godine života	198
7.1.1.	Oponašanje u novorođenčadi i djece mlađe od 6 mjeseci	204
7.1.2.	Oponašanje djece dobi 6 – 24 mjeseca	209
7.2.	Generalizacija oponašanja	216
7.3.	Odgodeno oponašanje	217
7.4.	Oponašanje svakodnevnih radnji	220
7.5.	Oponašanje glasanja/govora	222

7.6. Oponašanje i moderna tehnologija	224
<i>Sažetak</i>	226
7.7. Literatura	227

POGLAVLJE 8.	Rani razvoj igre, motorike, jezika i govora - što se tijekom ranog komunikacijskog razvoja uočava u drugim razvojnim područjima	233
---------------------	--	------------

8.1. Razvoj igre	234
8.1.1. Istraživačka igra	235
8.1.2. Funkcionalna igra	237
8.1.3. Simbolička igra	238
8.1.4. Konstruktivna igra	242
8.1.5. Igre s pravilima	242
8.1.6. Razvoj socijalnih aspekata igre	243
8.2. Razvoj motoričkih sposobnosti	245
8.2.1. Rani razvoj grube motorike	245
8.2.2. Rani razvoj fine motorike	248
8.3. Razvoj glasanja i artikulacije	250
8.3.1. Razvoj glasanja prije pojave govora	250
8.3.2. Razvoj artikulacije i razumljivosti govora	253
8.4. Razvoj jezičnih sposobnosti	255
8.4.1. Razvoj jezičnog razumijevanja	257
8.4.2. Razvoj jezične proizvodnje	261
8.5. Usporedni prikaz razvojnih promjena u različitim razvojnim područjima	266
<i>Sažetak</i>	268
8.6. Literatura	268

POGLAVLJE 9.	Stadiji u razvoju rane komunikacije	275
---------------------	--	------------

9.1. Perlokucijski, ilokucijski i lokucijski stadij	276
9.2. Prednamjerna i namjerna komunikacija	280
9.3. Predsimbolička i simbolička komunikacija	281
9.4. Predjezična i jezična komunikacija	285
9.5. Dijadička i trijadička komunikacija	286
<i>Sažetak</i>	288
9.6. Literatura	288

POGLAVLJE 10.	Razvoj pragmatičkih sposobnosti i teorije uma	291
----------------------	--	------------

10.1. Teorija uma	292
10.1.1. Ispitivanje teorije uma	295
10.1.2. Razvoj teorije uma	300

10.2. Pragmatika i pragmatičke sposobnosti – možemo li ih jednoznačno definirati?	304
10.3. Razvoj pragmatičkih sposobnosti	310
10.3.1. Vještine vođenja razgovora (konverzacijske vještine)	311
10.3.2. Vještine pripovijedanja	314
10.3.3. Razumijevanje nedoslovnih ili dvosmislenih značenja jezika (metafore, idiomi, sarkazam, ironija) i humora	316
<i>Sažetak</i>	320
10.4. Literatura	320

POGLAVLJE 11. Procjena rane komunikacije 327

11.1. Metode procjene rane komunikacije	328
11.2. Procjena komunikacijskih obilježja u predjezičnom i ranom jezičnom razdoblju	331
11.2.1. Procjena komunikacijske namjere	335
11.2.2. Procjena komunikacijskih sredstava	338
11.2.3. Procjena komunikacijskih funkcija	341
11.2.4. Procjena ostalih obilježja rane komunikacije	342
11.3. Procjena komunikacijskih obilježja u jezičnom razdoblju	345
11.4. Dijagnostika u djece koja pokazuju odstupanja u razvoju socijalne komunikacije	353
11.4.1. Poremećaj iz spektra autizma (PSA)	354
11.4.2. Opće razvojno zaostajanje / intelektualni razvojni poremećaj	359
11.4.3. Socijalni (pragmatički) komunikacijski poremećaj	362
<i>Sažetak</i>	363
11.5. Literatura	364

Mali englesko-hrvatski rječnik najčešće korištenih pojmova	369
Kazalo pojmova	373
Kazalo autora	377
Fotografije i ilustracije	379

Predgovor

Rani komunikacijski razvoj dugo je godina bio pojednostavljeno promatran samo kroz analizu obilježja jezika i govora, bez dubljeg razumijevanja složenosti i dinamičnosti temeljnih procesa razvoja socijalne komunikacije. Mnoge generacije logopeda i drugih stručnjaka “odrasle su” bez dostatnih znanja o razvojnim promjenama u domeni rane komunikacije, što je otežavalo razumijevanje komunikacijskih procesa i ponašanja djeteta, ali i razumijevanje teškoća djece s kojom su se susretali u svome radu.

Zahvaljujući prije svega aktivnom angažmanu prof. emerite dr. sc. Marte Ljubešić koja je 1995. godine osnovala *Kabinet za ranu komunikaciju* kao kliničku jedinicu pri Savjetovalištu Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta (današnji Nastavno-klinički centar ERF-a) i koja je sustavno kroz sve nadolazeće godine unaprjeđivala znanja o ranoj komunikaciji svojim kliničkim i znanstvenim radom, te ih nesebično dijelila sa svim svojim suradnicima i zainteresiranim stručnjacima, spoznaje o ranom komunikacijskom razvoju u sve su većoj mjeri bile sve bliže brojnim stručnjacima i roditeljima.

Spletom okolnosti 2003. godine i autorica se ove knjige priključila timu prof. Ljubešić te sljedećih petnaestak godina gotovo svakodnevno sudjelovala u interdisciplinarnim raspravama o raznim aspektima ranoga razvoja koje su se živo vodile kako u *Kabinetu za ranu komunikaciju* tako i u *Laboratoriju za razvojnu neurolingvistiku* (današnjem *Laboratoriju za istraživanje dječje komunikacije*). Analize i pisanje znanstvenih radova, pisanje stručnih mišljenja i timskih nalaza, pripreme edukacija, analize ponašanja djece koja su dolazila na razvojne procjene... sve se to odvijalo često i ponekad žustro uz jabuke, mandarine i kavu u krugu malog tima koji su tada činile Jasmina Ivšac Pavliša, Sanja Šimleša i ja. Već je tada profesorica Ljubešić, dok smo mi još bile živo zaokupljene izradom svojih doktorskih radova, često napominjala da je iznimno važno napisati knjigu o ranome komunikacijskom razvoju. Nekako u glavi sama sam sebi uvijek odgovarala da ću to napraviti “jednom kad odrastem”.

Kako sve u životu ima svoje vrijeme, tako je prvi dokument koji je u sebi sadržavao začetke ove knjige nastao u siječnju 2018. godine, prije točno pet godina. Knjiga se “rađala” relativno sporo, što zbog objektivnih razloga (razne obveze, pandemija, porođiljni dopust i sl.), a što iz zahtjevnosti samog materijala. Naime, većina temeljnih istraživanja ranog komunikacijskog razvoja djece tipičnog razvoja nastala je prije više desetljeća, te je bio izazov pronaći svu literaturu, analizirati je u odnosu na suvremene spoznaje, kao i osmisliti hrvatsko nazivlje za velik broj termina koji su bili opisivani samo u literaturi na engleskom jeziku. Iščitavanje istraživanja nastalih 70-ih i 80-ih godina prošlog stoljeća (čiji su rezultati iscrpno prikazani u ovoj knjizi) često je u meni izazivalo oduševljenje jer su tadašnji načini istraživanja i prikaza podataka bili, po mom sudu, znatno jasniji i korisniji za primjenu u kliničkome radu

te mnogo informativniji za razumijevanje razvojnih procesa u odnosu na trend koji donose novija istraživanja. Novija literatura gotovo je isključivo usmjerena k analizi komunikacijskih ponašanja djece s razvojnim odstupanjima (ponajviše djece s poremećajem iz spektra autizma), a ne djece tipičnog razvoja, te usto ima tendenciju “zapakiravanja” osnovnih podataka u složene statističke analize, pa je ponekad teško iz nje iščitati podatke o temeljnim razvojnim pokazateljima. Ovakav zaokret u znanstvenim istraživanjima rezultirao je, nažalost, prilično velikim nejasnoćama i nedostatkom podataka o tipičnim razvojnim komunikacijskim procesima. Nerijetko sam ostajala iznenađena izrazito malom količinom informacija koju literatura nudi o pojedinom razvojnom komunikacijskom fenomenu. Tako je ojačala moja želja da u ovoj knjizi sažmem sve dostupne podatke o ranom komunikacijskom razvoju, kako bi oni na jednom mjestu bili dostupni svakome tko ima potrebu analizirati i razumjeti ranu komunikaciju. To je jedan od razloga zašto je većina ove knjige usmjerena upravo na tipični razvoj rane komunikacije, bez čijeg poznavanja nije moguće na pravi način razumjeti razvojna odstupanja. Dojam je da stručnjaci i istraživači nerijetko zaboravljaju koliko je poznavanje tipičnih razvojnih komunikacijskih procesa, njihove složenosti i povezanosti s drugim razvojnim područjima važno, te kako bez tih znanja nije moguće valjano i dobro razumjeti razvojna odstupanja niti osmisliti primjeren oblik podrške za djecu s razvojnim teškoćama i njihove obitelji. Baš kao što dobar liječnik ne smije zapostaviti temeljna znanja iz anatomije ili fiziologije, svaki stručnjak koji se bavi ranim dječjim razvojem mora poznavati proces tipičnog razvoja komunikacijskih sposobnosti djeteta.

Profesorica Ljubešić vjerojatno nije znala koliko puta nisam razumjela neke termine koje je koristila ili koliko sam ponekad bila zbunjena njezinim opažanjem ponašanja nekog djeteta. Tek sada, petnaest ili dvadeset godina poslije, mnoge stvari postale su bitno jasnije. Možda je problem (samo) u meni, no čini mi se da je analiza spontanog komunikacijskog ponašanja djeteta toliko složena da zahtijeva izuzetno puno iskustva i znanja, te tek nakon višegodišnjeg superviziranog treninga stručnjak može reći da je u tome donekle uspješan. Ova knjiga nastala je kao pokušaj pomoći stručnjacima na tom teškom putu upoznavanja procesa ranog komunikacijskog razvoja i analize ponašanja djeteta rane dobi.

Knjiga je podijeljena u jedanaest poglavlja koja nastoje čitatelja postupno uvesti u najvažnije fenomene rane komunikacije. U prvom poglavlju razgraničavaju se pojmovi komunikacije, jezika i govora, a zatim kreće upoznavanje s pojmom namjerne komunikacije (drugo poglavlje), komunikacijskih sredstava (treće poglavlje) i komunikacijskih funkcija (četvrto poglavlje). Svi procesi koji su opisivani u knjizi jasno su smješteni u određeno razvojno razdoblje te potkrijepljeni konkretnim podacima iz znanstvenih istraživanja, kako bi čitatelj dobio uvid u razvojne promjene u navedenim procesima. Potreba same autorice da (sebi) vizualizira brojne informacije i na taj ih način jasnije sagleda dovela je do stvaranja brojnih shema, tablica i grafičkih prikaza koji bi trebali olakšati “opipljivost” navedenih fenomena i učiniti ih manje apstraktnima. Uz to su posebno naznačeni i zasebni okviri koji pružaju dodatne informacije o nekim od navedenih koncepata. Peto poglavlje predstavlja “korak unatrag”, odnosno prikazuje obilježja ranih interakcija, tj. onih iskustava djeteta koja dovode do

razvoja namjerne komunikacije. U šestom i sedmom poglavlju čitatelj dobiva dodatne informacije o razvoju združene pažnje i oponašanja, što su sve fenomeni koji su izuzetno važni za razumijevanje djetetova komunikacijskog ponašanja. Osmo poglavlje nastalo je iz potrebe da čitatelji osvijeste da se razvoj ranih komunikacijskih sposobnosti ne događa neovisno o drugim obilježjima djeteta, te su u tom poglavlju opisane važne prekretnice i terminologija iz područja razvoja igre, motorike, glasanja, govora i jezika. Povezivanje komunikacijskog ponašanja djeteta s drugim razvojnim obilježjima donosi novu kvalitetu razumijevanja razvojnih fenomena i međuovisnosti razvojnih procesa te omogućava integraciju znanja. Deveto je poglavlje sažimajuće poglavlje u kojem se navode različite podjele ranog komunikacijskog razdoblja, dok je deseto poglavlje jedino koje opisuje komunikacijska obilježja karakteristična za djecu stariju od tri godine (razvoj pragmatičkih sposobnosti i teorije uma). Knjiga završava jedinim poglavljem koje ima naglašenu kliničku komponentu, a to je poglavlje o procjeni rane komunikacije. Koliko god je prvotna ideja bila u knjigu ne uključiti elemente procjene i smjernica za klinički rad, već knjigu temeljiti isključivo na podacima iz područja razvojne psihologije, toliko je (ipak) iskustvo kliničkog rada i potreba “smještanja” svih navedenih podataka u kliničke okvire na kraju prevladala. Vjerujem da će završno poglavlje biti dobra vodilja stručnjacima koji u svakodnevnom radu imaju potrebu procijeniti komunikacijska obilježja djeteta.

Sada, kada je knjiga dovršena, puštam je “u svijet” u nadi da će njezin sadržaj, koji sažima sve dostupne spoznaje o ključnim konceptima na kojima se temelji razvoj socijalne komunikacije, pomoći budućim logopedima, kao i svim znanstvenicima i stručnjacima koji se bave ranim razvojem, da bolje razumiju fascinantno razvojno putovanje koje prolazi svako dijete. Iskustvo svakodnevnog praćenja svih opisanih procesa u svog vlastitog djeteta tijekom posljednje dvije i pol godine donijelo je “točku na i”, dodatno obogatilo ovaj rukopis i učinilo ga “živim”.

U knjizi se nalaze brojne fotografije djece čiji su roditelji dopustili da zavirim u njihove privatne fotoalbume i javno ih objavim. Hvala Davidu, Eli, Gašparu, Hani, Ivanu, Janku i Paoli koji, uz mog Viga, na fotografijama pokazuju autentično dječje komunikacijsko ponašanje. Hvala i Luciji koja je skromno i samozatajno tijekom cijelog studija crtala crteže koji daju posebnu toplinu i originalnost prikazima u ovoj knjizi. Ona je dala specifičan grafički identitet stranicama koje slijede.

Knjigu je moguće čitati u cjelini, ali i samo potražiti neke podatke u pojedinim poglavljima. Kako god je koristili, nadam se da će vam biti od pomoći i da ćete je smatrati vrijednom uloženoj truda i vremena, te da će njezine stranice kroz godine koje slijede biti obilježene znakovima čestog listanja i čitanja. To je najveće priznanje koje pisani sadržaj može dobiti.

© NAKLADA SLAP

Komunikacija, jezik i govor: isto ili različito?

U OVOM POGLAVLJU

- ▶ interakcija
- ▶ verbalna komunikacija
- ▶ neverbalna komunikacija
- ▶ jezično razumijevanje
- ▶ jezična proizvodnja
- ▶ govor

Saznale životinje u šumi da medo ima listu za odstrel i zavladao velik strah i panika. Kako se to više nije moglo izdržati, ohrabri se prvi jelen i ode kod mede da ga pita je li to istina.

“Medo, čujem da imaš listu za odstrel?”

“Imam.”

“A jesam li ja na toj listi?”

“Jesi.”

I sutradan nađu jelena mrtvog u šumi. Kako je situacija i dalje bila nepodnošljiva, vuk prikupi snagu i ode kod mede.

“Medo, čuo sam da imaš nekakvu listu za odstrel, je li to istina?”

“Da.”

“A jesam li ja na toj listi?”

“Jesi.”

I sutra nađu vuka mrtvog u šumi. Na kraju pođe zeko kod mede i pita ga:

“Medo, imaš li ti to neku listu za odstrel?”

“Imam.”

“A jesam li i ja na toj listi?”

“Jesi.”

“A možeš li me izbrisati s te liste?”

“Mogu, zeko, nema problema.”

Komunikacija je sve.

1.1. Što je komunikacija?

Komunikacija je sve (ili barem tako želi vjerovati svatko tko se bavi komunikacijom). No možemo li dati neki konkretniji odgovor?

Često se, u svakodnevnoj komunikaciji, pojmovi *komunikacija*, *jezik* i *govor* koriste kao sinonimi. Ipak, vrlo ih je važno razlikovati.

Kada bismo trebali dati najjednostavniju i najkraću definiciju komunikacije, ona bi glasila da je komunikacija **izmjena poruka**. Reardon (1998) definira komunikaciju kao sredstvo pomoću kojega dvije ili više osoba razmjenjuju informacije i međusobno utječu na svoja mišljenja i ponašanja. U uvodnom primjeru zeko je prenio medvjedu poruku s molbom da ga izbriše s liste, a zatim je medvjed odgovorio zecu da će to i učiniti. U šali je prikazan lijep primjer dvosmjerne komunikacije – zeko i medvjed izmjenjuju poruke, međusobno utječu jedan na drugoga i (uspješno) komuniciraju. Poruke možemo slati i primati na različite nači-

ne – govorom, pisanim tekstom, gestama, Morseovim kodom, dimnim signalima i sl. Načina prenošenja poruka doista je mnogo, no često se usredotočujemo na govor i zaboravljamo da se poruke mogu prenositi na brojne druge načine. Primjerice, u prometu primamo poruke pomoću prometnih znakova (*Propusti druge vozače!*, *Obavezno skreni lijevo!*, *Pazi, oštar zavoj!* i sl.) i semafora, a sami ih odašiljemo svjetlima (primjerice, paljenjem žmigavca) ili zvukom (trubljenjem). Sve su to načini prenošenja poruka.

1.1.1. Razlikovanje komunikacije i interakcije

Interakcija i komunikacija su isprepleteni, ali ipak zasebni pojmovi. Interakciju možemo opisati kao **proces u kojem ponašanje jedne osobe utječe na ponašanje druge osobe**. To je definicija koja jest “prigodna” za promatranje i analizu ponašanja živih bića, no u interakciji mogu biti, primjerice, i kemijski spojevi ili planeti. Interakcija je, zapravo, **međudjelovanje**, odnosno djelovanje koje utječe na drugoga. U ljudskom smo ponašanju, u interakciji, primjerice, kad plešemo, guramo se u tramvaju, igramo nogomet ili stojimo u redu na blagajni i sl. Kada jedan plesni partner desnom nogom zakorači naprijed, drugi se plesni partner usklađuje s njim i istovremeno lijevom nogom zakoračuje unatrag. Njihova ponašanja tako se usklađuju i osobe utječu jedna na drugu, no ne dolazi do prijenosa poruke. Slično se događa kad niz ljudi stoji u redu na blagajni – pomicanje reda događa se jer su ponašanja ljudi međusobno usklađena, te se svatko pomiče onako kako se pomaknula osoba ispred njega. Jesmo li u interakciji i kad komuniciramo? Da, ali tada postoji i nadograđujući element – slanje poruke. **Upravo je slanje poruke ključna razlika između interakcije i komunikacije**. Pojednostavljeno rečeno, međudjelovanje bez poruke čini interakciju, a međudjelovanje uz slanje poruke stvara komunikaciju.

Ponekad može biti teško razlikovati interakciju od komunikacije, posebice kada samo promatramo nečije ponašanje, a nisu nam poznati misaoni procesi, odnosno namjere određene osobe. Primjerice, u tramvaju se možete nasloniti na nekoga namjerno, s ciljem slanja poruke (da vam se osoba sviđa ili da vam se makne s puta), no to možete činiti i zato što vas je netko gurnuo i vi ste se slučajno naslonili na suputnika. Vjerojatno ste se i sami u životu našli u situacijama gdje se pitate kako da interpretirate nečije ponašanje – ponekad je vjerojatno ta dvojba bila i šalje li vam netko neku poruku namjerno ili je s vama u jednostavnoj interakciji.

U djece je važno razlikovati interakciju od komunikacije zato što je komunikacija složeniji proces koji uključuje zrelije oblike ponašanja i razumijevanja svijeta oko sebe te je važno znati procijeniti zna li dijete slati poruke ili to još nije naučilo.

1.1.2. Razlikovanje komunikacije, jezika i govora

Pojmovi koji se također često vežu uz pojam komunikacije jesu *jezik* i *govor*. Ta se tri pojma ponekad smatraju sinonimima i vrlo se često spominju u sličnim kontekstima. No, premda su ponekad povezani, oni označavaju tri odvojena konstrukta. Sada ćemo ih detaljnije razmotriti.

Kao što smo ranije naveli, **komunikacija** označava proces izmjene poruke, odnosno prenošenja informacija. Najčešća je podjela komunikacije ona na **verbalnu** i **neverbalnu** komunikaciju. Pojam verbalna komunikacija (lat. *Verbum* = riječ) označava komunikaciju izmjenom riječi (koje se mogu prenositi na različite načine) dok neverbalna komunikacija obuhvaća prijenos poruka “nejezičnim” sredstvima (pogled, udaljenost osoba tijekom komunikacije, izraz lica, stav tijela, geste i sl.). Verbalna i neverbalna komunikacija u komunikaciji među ljudima isprepletene su i često nerazdvojne. Već od rane dobi djeca komuniciraju kombinacijom neverbalnih i verbalnih sredstava. No bilo bi krivo pomisliti da je neverbalna komunikacija prisutna samo u djece, odnosno da razvojem verbalne komunikacije neverbalna nestaje. Neverbalna komunikacija neizbježan je “dodatak” verbalnoj, odnosno postoji u svih osoba koje komuniciraju. Primjerice, i odrasle osobe koje dominantno komuniciraju govorom često promjenama izraza lica nadopunjuju značenje rečenica, rukama pokazuju koliko je nešto veliko ili kojim smjerom trebate ići i sl.

Jezik je sustav simbola/znakova čiji **su oblik i značenje dogovoreni**, kao i pravila njihova slaganja. Primjerice, razlikujemo hrvatski jezik, engleski jezik, njemački jezik, znakovni jezik i sl. Svaki od tih jezika ima niz dogovorenih znakova, riječi (niz glasova koje moramo izreći, niz slova koje moramo napisati ili niz pokreta koje moramo napraviti u znakovnome jeziku), kao i pravila slaganja tih znakova (primjerice, položaj negacije u rečenici njemačkog jezika nije istovjetan položaju negacije u rečenici hrvatskog jezika).

Američko društvo logopeda i audiologa (American Speech-Language-Hearing Association; ASHA), navodi da se jezik sastoji od niza društveno dogovorenih pravila koja uključuju:

- što pojedina riječ znači (ponekad jedna riječ može nositi i više značenja);
- kako se tvore nove riječi;
- kako se riječi kombiniraju i slažu zajedno;
- koje je kombinacije riječi najbolje koristiti u pojedinim situacijama (o čemu će više riječi biti u Poglavlju 10)

Jezik je, stoga, tek jedno od mogućih *sredstava komunikacije* kojim ostvarujemo svoje komunikacijske namjere, tj. postizemo komunikacijski cilj. Ako želimo nekome prenijeti poruku “Volim te!” uporabom hrvatskog jezika, to možemo učiniti na najmanje dva načina – jedan je, primjerice, da je ispišemo slovima na papir, a drugi je da tu poruku izgovorimo. Dakle, hrvatskim jezikom možemo komunicirati tako da poruku prenesemo na različite načine. Govor je tek jedan od njih. **Govor je zvučna (akustička) realizacija jezika**. Govor se odnosi na glasove koje proizvodimo i koji oblikuju (prepoznatljive) riječi.